

Herrgårdsliv och deckarmiljö

Gurli Taubes skildring av Krusenberg 1920

ADAM TAUBE

Bland min mors efterlämnade papper fanns det nedan återgivna manuskriptet om Krusenberg. Jag gissar att det är ett utkast för den självbiografi som hon började skissera, men som aldrig fullbordades. Samtidigt som det ger en glimt från en svunnen överklassmiljö finns där även belysande exempel på attityder visavi självständiga kvinnor för åttio år sedan. Vad som hände under detta besök kom sedan att ge min moder inspiration till ett helt annat slags skrivelser.

Under mina första studieår, före första världskriget, brukade vi ett gäng studentkor varva pluggandet med små utflykter i stadens omgivningar på skidor eller cykel. Ett ställe, som vi funnit gudaskönt om våren var en strandslänt ovanför Krusenbergs gamla ångbåtsbrygga. Där vilade vi ut på en sagolik blomsteräng med "gullviva, mandelblom, kattfot och blå viol", fast blommorna nog var större och mer varierande än på Sjösala äng. Kanske berodde det på att platsen, efter vad jag senare erfarit, ingått i den riksbekanta trädgård som fordom omgivit det stora slottet, vilket brann ned 1717 och som då sträckte sig ända ner till stranden. Fåglarna kvittrade och kvintilerade uppe i ekar, björkar och aspar och mälarvågorna kluckade hemtrevligt i strandkanten.

För den gamla, då mycket förfallna herrgården, som vi just diskret passerat, hade vi inte något intresse. Kanske visste vi att där bodde en gammal ogift baron Cederström, men honom ägnade vi inte en tanke. Inte visste vi heller vem som en gång byggt det gamla huset, som vid den tiden

Glada studentskor vid Ekolns strand 1914. Foto i privat ägo.

säkerligen inte på årtal kommit i kontakt med en målares pensel. Föga anade jag då att jag några år senare skulle vara anställd hos den skröplige baronen som husets bibliotekarie några sommarveckor.

Någon gång tidigt på våren 1920, då jag efter diverse egendomliga inträdesturer lyckats komma in i biblioteksvärlden och hade uppnått status av *e o amanuens* (naturligtvis utan lön) vid Carolina Rediviva, gick jag en förmiddag och slet i låneexpeditionen bland de vid den tiden otroligt intrikata katalogerna över bokbeståndet. Jag råkade då få lyssna till en livlig konversation framme vid disken, där andre bibliotekarien Nils Evert Taube artigt och älskvärt betjänade publiken. På andra sidan disken stod en av universitetets äldsta professorer, Axel Erdmann. Ämnet gällde först en nyutkommen fransk roman, som inte fallit professorn på läppen. När han grundligt uttömt sin vredes skålar, kom det i förtrolig ton:

–"Jag kommer just utifrån Krusenberg. Emanuel är dålig. Han vill att du skall komma ut till honom och katalogisera hans bibliotek. Han har konstexperter där som går igenom konstsamlingarna och nu vill han också ha biblioteket förtecknat."

Bibliotekarien Taube lovade att resa ut med det snaraste och ordna saken.

Nu visade det sig emellertid att han själv var upptagen och av de yngre bibliotekarierna som tillfrågades skulle nästan alla resa utomlands. Det var ju efter kriget och var och varannan av de lärda herrarna hade något utrikes resestipendium, som de nu äntligen skulle kunna utnyttja. Den enda som fanns att tillgå var undertecknad. Jag ställde mig mycket tveksam. Dels var jag så ny i gamet och tilltrorde mig knappast att kunna tillfredsställande klara av katalogiseringen, dels tyckte jag – fast det sa jag inte – att Krusenberg ju visserligen var romantiskt, men nog var det ett skrämmande spökslott.

Men det ansågs tydligen önskvärt att någon från Carolina åtog sig jobbet, man spekulerade tydligen i att i sinom tid få överta det stora Cederströmska bokarvet. Jag blev övertalad, i synnerhet av Nils Taube, som faktiskt var släkt med den gamle baronen och dessutom, efter vad jag senare erfor, även känslomässigt bunden till honom. I sin gröna ungdom hade nämligen Emanuel Cederström "slagit" för hans mest älskade moster och de ömma känslorna lär ha varit besvarade.

En vacker vårafton for jag alltså ut till Krusenberg för att sondera terrängen. Jag svängde av vägen vid Alsike gästgivargård och cyklade ned den långa allén och gick till sist den då anspråkslösa lilla gången fram till det gamla huset, där fyra kanoner kring entréen hotfullt pekade mot besökaren. Dörren öppnades och jag kom in i en stor, fyrkantig, rätt mörk hall, där gamla rustningar prydde hörnen. En skum korridor till vänster ledde in till östra delen av byggnaden. Där skymtade i dunklet det senare så omskrivna "Krusenbergskrucifixet", som såg rätt kusligt ut i skumrasket. Fonden lystes i någon mån upp av gamla kolorerade kistebrev i björkramar. Därinne sysslade en bekant, en nästan daglig biblioteksbesökare, doktor Aroid Julius, med några konstföremål. Jag blev glad över att få sällskap, men jag fick genast veta att han just avslutat sitt arbete och strax skulle ta bussen tillbaka till staden.

Jag fördes upp i övervåningen, en fil av stora soliga mycket vackra rum

som inte alls verkade så deprimerande museiaktiga. Den gamle baronen kom emot mig stödd av sin adoptivdotter, fröken Signe Ström, en ung flicka som just hade slutat skolan. Jag mottogs mycket vänligt och fick genast forstätta in i biblioteket, ett stort rum till höger om de stora soliga salongerna. Det låg i en fil med utsikt över Mälaren och den urgamla trädgården med dess magnifika alléer, som var så höga och lummiga att man knappast såg solen genom lövverket. Biblioteket var på intet sätt överväldigande eller skrämmande åldersstiget. Det stora rummets väggar var visserligen täckta med böcker från golv till tak, men det verkade överkomligt.

Vi återvände till den angränsande salongen och slog oss ned. En något till åren kommen husjungfru uppenbarade sig så småningom med en kaffebricka. Ett livligt samtal utspann sig. Den gamle baronen hade tydligen i sin ungdom varit en tilldragande herre men nu var han en ruin, ståtlig och pittoresk visserligen med sina sirliga later och sätt att uttrycka sig, men slut var han. Med sin världsvana hade han en förmåga att få personerna i sin omgivning att känna sig hemmastadda och ogenerade. Jag dristade mig till och med att fråga honom, om han skulle ha något emot att jag tog med mig en god vän till Krusenberg för att arbetet skulle kunna gå litet fortare. Han tvekade ett litet slag, men svarade sedan att det kunde ju gå för sig. Flickan jag tänkte på hette Ingrid Odelstierna och var fil mag och strax licentiat. Hon hade tankar på att också försöka komma in på Carolina och litet biblioteksarbete skulle nog anses meriterande.

En vacker julimorgon anlände Ingrid Odelstierna och jag till Krusenberg för att börja vårt arbete. Jag hade ymnigt försetts med goda råd och uppslagsböcker från Carolina, så det var bara att sätta igång. Vi arbetade hela förmiddagen, med ett kort avbrott för en simtur i den då för tiden mycket badbara Mälaren, följd av en angenäm kaffestund på terrassen bland kanonerna i sällskap med vår vänlige arbetsgivare och hans adoptivdotter. Vid femtiden kallades vi till middag i den vackra och imponerande matsalen, där vi placerades oss runt omkring ett magnifikt mahognybord med en nersänkt porslinsbricka märkt, efter vad jag senare erfarit, Rörstrand 1770 – en verklig släktklenod. Vid sidan av bordet brann ljus i höga golvstakar av tenn. Jag tyckte att vi flyttats åtminstone hundra år tillbaka i tiden. Maken till artig älskvärdhet och gammaldags språk har jag aldrig upplevt, varken förr eller senare.

–"Befaller fröken litet ost" eller
–"Får jag bjuda fröken en rädisa?"

Inte för inte hade baron Emanuel i flera år fungerat som föreståndare för de kungliga konstsamlingarna och dessutom under många år av sin levnad deltagit i det högeleganta sällskapslivet i familjerna Cederströms och af Ugglas' ägandes Stockholms hus under säsongen. Vi, eller åtminstone jag, kände mig tjusad men förlägen av vår värds utsökta artighet på grund av min obefintliga världsvana på denna nivå. Vi flyttade efter middagen ut i övre hallen för att inta vårt kaffe.

Det var ett kallt och rätt ohemtrevligt rum. Vid väggen stod en lång soffa med ett bord framför, några tämligen obekväma stolar kring bordet och ett stort skurgolv utan några förmildrande mattor. Hade det inte varit för de strålande familjeporträtten från äldre och nyare tid skulle övre hallen gjort ett rätt påvert intryck. Bland taolorna lade jag särskilt märke till en bild av gamle Emanuels far, baron Carl Emanuel, son till den legendariske generalamiralen på Funbo-Löfsta. Carl Emanuel hade målats av sin son Gustaf Cederström, av vilken det även fanns diverse förstudier till "Likfärden". Vi pratade lite om taolorna och om godsets historia och dess ägare, och tiden gick fort tills det blev läggdags. Då fick vi höra något som gav åtminstone mig en liten chock. Det elektriska ljuset strejkade. Åskan hade slagit ner nånstans och ledningarna, som var helt nya, (elektriskt ljus hade införts i huset föregående år) kunde inte lagas förrän om några dagar. Vi försågs med varsitt stearinljus och famlade ner till våra rum på nedre botten vid den östra korridoren. I mörkret skymtade det kusliga stora krucifixet. Järnrustningar och all annan bråte som belamrade väggarna, skramlade till när man stötte till dem i mörkret. Detta var ju rena Canterville!

Jag somnade trots allt och sov ända tills en tjänsteande uppenbarade sig med en kaffebricka. Hon meddelade att det skulle komma främmande och att frukosten framskjutits till kl 12. När jag efter en stund träffade Ingrid Odelstierna i biblioteket blev jag chockad av hennes bleka och medtagna utseende. Jag fruktade att jag skulle få höra att hon haft någon hemsk upplevelse. Hon skrattade och svarade att visserligen hade hon inte haft någon sömn att tala om, men det var hon ju van vid, och den här natten hade det sin naturliga förklaring. Så fort hon släckt ljuset i går kväll så började det

prassla och röra sig vid bordet borta vid fönstret. Hon tände igen. Nej, ingenting kunde upptäckas, men så fort hon släckte började det på nytt. Så gick det på ända till det dagades, då hon upptäckte att det var en råtta som sprang upp och ned i en gardin. Jag beklagade henne hjärtligt, men vågade nog inte säga att råttor får man ju räkna med på gamla gårdar och i stället vara glad att inte råka ut för något värre. Jag tänkte förstås på spöken, men det fanns också andra obehagliga överraskningar som kan drabba ett par flickor, vilket vi strax skulle få erfara.

Vi arbetade flitigt ett par timmar och kallades därefter till lunch i matsalen. Den nye gästen hade anlänt och – O ve och fasa! – det visade sig vara den gamle professor Erdmann, som uppväckt en bestämd antipati hos mig på Carolina i våras. Han visade genast sin stora besvikelse över utfallet av hans samtal med Nils Taube och katalogiseringen av baron Emanuels bibliotek. Visserligen sa han ingenting direkt om saken till att börja med. Han berättade att han just varit nere vid badhuset och tagit ett bad. Han hade hoppat på huvudet ner i Mälaren och så tagit en härlig, lång simtur. Han skröt och domderade och den stackars Emanuel, som faktist var fem år yngre, såg stukad och skamsen ut.

Men nog gick det väl an så länge han bara gick på och stoltserade över sin friska spänst. Plötsligt började han intressera sig för Ingrid och mig och frågade vad vi studerade o s v

”Och damerna hör naturligtvis till Kvinnliga Studentföreningen?” frågade han. Ja, det gjorde åtminstone jag, erkände jag.

”En gång satt jag på Phoenix i ett rum som gränsade till det där er förening höll till och ett sånt väsen som där inne fördes kan man knappt föreställa sig. Där skreks och trallades och gälla diskanttröster gjorde varje samtal omöjligt”, fortsatte han.

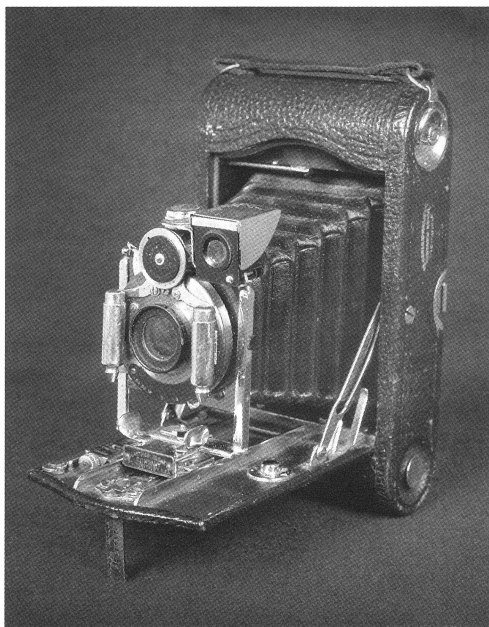
Jag rodnade och bleknade. Ingen visste bättre än jag att Kvinnliga Studentföreningen vid den tiden var världens tråkigaste och mest seriösa förening, där varje yttrande måste vara väl genomtänkt och formulerat och där skratt och nojs hörde till sällsynta undantag. Men väluppfostrad som jag var, föll det mig inte in att jag borde sagt ett sanningens ord till den gamle gubben. Han var ju baronens gäst och professor och allting. Jag skulle velat berätta för honom hur det verkligen gick till i Kvinnliga Studentföreningen, istället för den historia som han uppbyggt oss med vid frukostbordet.

Teaterensemble från Kvinnliga Studentföreningen. Gurli i kavajkostym stående längst till höger. Foto i privat ägo.

Min mor var när Krusenbergsbesöket ägde rum 29 år och hade redan arbetat vid universitetsbiblioteket några år. Vid den tiden hette hon Gurli Westgren och hennes far var apotekare på Lejonet vid Stora Torget. Efter studentexamen 1909 hade hon studerat franska, engelska och geografi vid universitetet. På fritiden var hon aktiv i *Kvinnliga Studentföreningen* där hon varit vice ordförande ht 1917 och ordförande vt 1918, vilket hon tydligen inte hann (eller vågade?) tala om för professor Erdmann.

Om stämningen verkligen alltid var så allvarlig och ohyggligt seriös i *Kvinnliga Studentföreningen* som min mor påstår kan man kanske våga fundera över. Gurlis stora intresse vid denna tid var teater och hon skrev ett flertal spex som framfördes bl.a. i *Kvinnliga Studentföreningen*. Jag har svårt att föreställa mig att dessa alltid repeterades eller framfördes med lågmält gravallvar utan skratt och glada tillrop, kanske steg trots allt ljudnivån en och annan gång även i denna synnerligen seriösa sammanslutning. Måhända har min

Dr Markus Hulth's kamera som Gurli inhandlade för sin första avlönning. Foto Bengt Backlund.

moder något spetsat till sin karakteristik av hur det brukade gå till.

Professor Erdmann kan knappast ha varit helt negativt inställd till att kvinnor bedrev högre studier eftersom han själv hade handlett den första kvinnliga doktoranden i engelska Anna Paues, som disputerade redan 1902 – en av den handfulla kvinnorna som över huvud taget hade doktorerat i Uppsala på den tiden (och den första kvinna i Sverige som fick professors namn).

Oavsett allt detta var givetvis den gamle ungarkele Erdmanns påhopp i högsta grad ogentilt, men förmodligen ganska tidstypiskt. Och det var förvisso inte den enda gången som min moder

konfronterades med en negativ attityd visavi självständiga yrkeskvinnor.

När Gurli avlagt kandidatexamen började hon 1914 som skrivbiträde på Carolina. Efter en kort tids tjänstgöring kom hon dock underfund med att hon gärna ville studera vidare. Överbibliotekarien på den tiden var den kände Aksel Andersson, den s k Laxen. På hans fråga varför hon sa upp sig, svarade hon att hon tänkte bli bibliotekarie så småningom. Överbibliotekarien förklarade då att detta endast kunde ske över hans döda kropp. Några kvinnliga bibliotekarier skulle det minsann inte bli så länge han hade något att säga till om. Min moder anmärkte då stillsamt att han kanske skulle kunna få någon efterträdare med en annan syn på den saken.

Av någon anledning kom samme man dessbättre snart på andra tankar och bad henne provtjänstgöra på biblioteket redan 1917. År 1919 avlade hon sin licentiatexamen i engelska (dock ej för professor Erdmann, som då redan var pensionär) och blev med tiden Sveriges första kvinnliga bibliotekarie vid ett vetenskapligt bibliotek.

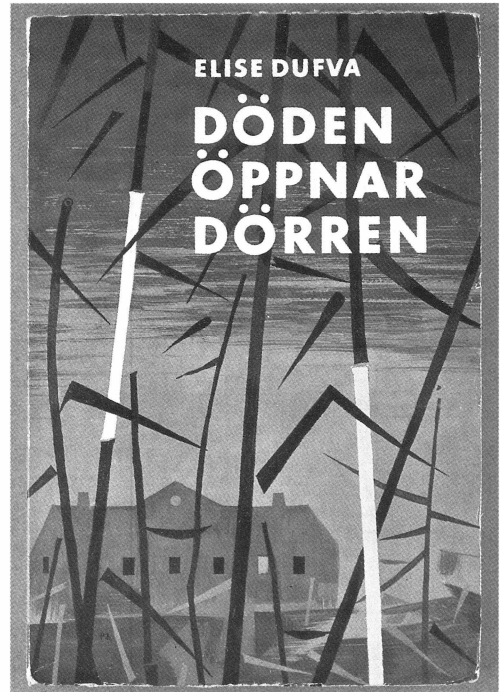
Redan när Gurli började på universitetsbiblioteket träffade hon sin blivande

Omslag till Gurli Taubes andra detektivroman. Herresätet "Benningsberg" (Krusenberg) skymtar i bakgrunden. Foto Bengt Backlund.

make, bibliotekarien Nils Evert Taube. Det skulle emellertid dröja tio år av mycket formellt, kollegialt samarbete innan de blev ett par. De gifte sig i början av 1925 och arbetade sedan på Carolina Rediviva bägge två fram till pensionen, 1949 respektive 1955.

Det var verkligen andra tider. Gurli hade alltså varit amanuens på universitetsbiblioteket i flera år och t o m hunnit bli filosofie licentiat men, efter vad hon skriver, ännu ej fått någon lön. Jag vet inte exakt när hon fick sin första avlöning, men det måste ha varit under den tid då Dr Markus Hulth var överbibliotekarie. Hon berättade emellertid för mig hur det gick till när den betalades ut. Det var en femtiolapp som överlämnades direkt av överbibliotekarien, som i samma veva föreslog en affär: Gurli fick köpa hans kamera. Jag tror att överbibliotekarien var i behov av pengarna för enligt universitetesmatrikeln hade han åtta barn att försörja. Kameran finns välbehållen i min ägo.

På äldre dagar skrev Gurli först ett flertal artiklar och några böcker om Uppsala, men sedan även två detektivromaner under pseudonymen Elise Dufva.

Den sista heter "Döden öppnar dörren" och utspelas i herrgårdsmiljö. Uppenbarligen kom nu upplevelserna under Krusenbergssommaren väl till pass som inspirationskälla, det skildrade herresätet, Benningsberg, bär starka drag av Krusenberg. (Där finns emellertid även en för den kriminella handlingen betydelsfull dörr ut i tomma intet, mot en entresolvåning som sedermera tagits bort. Den detaljen är inspirerad av slottet Heby i Södermanland.) T.o.m. det dramatiska åskvädret finns med i boken och ställer till extra problem i samband med den trassliga mordhärvan.

Läsaren får följa författarinns alter ego, biblioteksamanuensen fru Aina Björkfors vid det stora Cristinabiblioteket, en lätt maskering av Carolina Rediviva, som användes redan i den första detektivromanen. Aina skickas ut för att katalogisera Benningsbergs bibliotek. Ägaren, en ogift gammal baron Stjernbrand, omges av en krets personer som alla kan tänkas ha diverse motiv för att ta honom av daga, vilket givetvis också sker så småningom.

Bokens baron Stjernbrand är nog inte ett direkt porträtt av gamle baron

Professor Axel Erdmann, en spänstig äldre man som fick låna vissa karaktärsdrag till detektivromanens professor Wedelman.

Foto Universitetsbiblioteket.

Cederström även om vissa gemensamma drag kan skönjas. Snarast är Stjernbrand en elak karikatyr, för att han skall bli mindre sympatisk än förlagan. Bland de övriga personerna i boken återfinns baron Stjernbrands gode vän professor Wedelman

–"som kommit på idéen med katalogiseringen. Man vet inte var biblioteket kommer att hamna en gång och vi här på Cristinabiblioteket har ju stort intresse av att känna till vad samlingen innehåller"

hade överbibliotekarien förklarat för Aina när hon fick uppdraget, vilket fick henne att göra den tysta reflexionen:

–"Fy på er, gamla asgamar!"

I boken propagerar professor Wedelman ivrigt för att Benningsberg så småningom skall bli museum, vilket givetvis inte tilltalar släktingar och övriga intressenter av baron Stjernbrands kvarlåtenskap. Huruvida bokens professor Wedelman är ett direkt porträtt av professor Erdmann kan jag inte bedöma, men författarinns bör väl även här ha haft intresse av att göra

Friherre Emanuel Cederström. Ägare av Krusenberg och medlem i Upplands Fornminnesförening från starten. Foto Universitetsbiblioteket.

bokens figur mindre sympatisk än förlagan. Gamle baron Stjernbrands brorsdotter "fröken Adèle", är emellertid mycket träffande tecknad efter förebilden, gamle baron Cederströms färgstarka och mycket kända brorsdotter Anna Cederström, "fröken Anna" på Kungshamn.

Emanuel Cederström avled mot slutet av det år som det aktuella besöket ägde rum. Hans minne har med stor omsorg tecknats av professor Erdmann i Upplands Fornminnesförenings tidskrift. Cederström var en framstående vetenskapsidkare och samlare och medlem av ett otal akademier och lärda samfund. Han var även medlem av Upplands Fornminnesförening allt sedan dess start år 1869. Krusenberg övertogs av hans adoptivdotter Signe Melander f Ström och såldes så småningom av familjen Melander till Pharmacia. För närmare upplysningar om Krusenbergs historia hänvisas till Brita Cederströms vackra bok.

Ingrid Odelstierna (1890–1982) fortsatte även hon vid universitetsbiblioteket. Hon disputerade i latin och blev så småningom förste bibliotekarie och var

sedan Carolina Rediviva trogen fram till pensionen.

Professor Erdman var, som man förstår av beskrivningen, en pigg åldring när besöket ägde rum. Han gick bort 1926 vid 83 årsålder. I en levnadsteckning har han beskrivits som "*warmhearted and enthusiastic in a quiet way...always glad when he could help others*". Han sägs ha varit "*a humanist in the broadest sense of the word*" vilket uppenbarligen inte hindrade att han ibland kunde drabbas av ett något bistert humör när han stötte ihop med ambitiösa unga kvinnor.

Referenser

- Annerstedt, Claes: *Förteckning å Uppsala Universitetsbiblioteks ledare*. Uppsala Universitetsbiblioteks Minnesskrift. Almqvist och Wiksell, Uppsala 1921.
- Cederström, Brita: *Krusenberg*. Pihlgren press, Stockholm 1996.
- Ekholm, Gunnar: *Krusenbergskrucifixet*. Fornvännen 1960.
- Elise Dufva (pseud): *Mordet på Cristina*. Bonniers 1952
- Elise Dufva (pseud): *Döden öppnar dörren*. Bonniers 1956.
- Erdmann, Axel: *Emanuel Thure Cederström*. Upplands fornminnesförenings tidskrift Bd 8 1918–1921.
- Rydén, Mats: *Axel Erdmann och studiet av de moderna språken i Uppsala vid förra sekelskiftet*. Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2000 s. 77–96.
- Rydén, Mats: *Anna Paues – en kvinnlig pionjär*. UNT 14/5 2002.